

Joana Pribušauskaitė

Vilniaus universitetas

Klausymo ir skaitymo gebėjimų ugdymas: mokomųjų tekstų parinkimas

Vienas iš svarbiausių uždavinių ugdant klausymo ir skaitymo supratimo gebėjimus – parinkti turinio ir formos požiūriu tinkamus tekstus. Tinkamus turinio požiūriu – vadinasi, tokius, kurie būtų susiję su konkrečios grupės mokinių patirtimi, atitiktų jų pasaulio pažinimą, mokiniai juos skaitytų ne tik dėl to, kad „liepta“, bet ir dėl to, kad įdomu, – jie sužinotų ką nors nauja, plėstų pamatines žinias ir bendrąsias kompetencijas. Tinkamus formos požiūriu – vadinasi, tokius, kurie sudarytų sąlygas kalbai ugdyti, kalbinėms komunikacinėms kompetencijoms plėsti; iš kurių būtų galima mokytis, kaip apibūdinama, pasakojama, aiškinama, argumentuojama ir pan.; kurie padėtų suvokti, kas būdinga konkrečioms tekstų žanrams ir kuo jie gali skirtis. Žvelgdami labai schematiškai, galėtume išskirti tris svarbias nuorodas, kurios padėtų parinkti tinkamus mokomuosius tekstus: autentiškumą, paskirtį ir sunkumą.

1. Tekstų autentiškumas

„Tarptautinių žodžių žodyne“ (V.: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, taip pat internete: <http://www.zodziai.lt>) autentiškas apibrėžiamas kaip *atitinkantis tikrąjį, tikras; tai, kas paremta pirmuoju šaltiniu*. Taigi autentiški tekstai būtų ir tokie, kurie imami „iš gyvenimo“ – laikraščių, žurnalų, radijo, interneto ir pan. (*tikri, paremti pirminiu šaltiniu*), ir tie, kurie kuriami vadovėlių autorių ar mokytojų pagal tam tikro teksto tipo ir žanro modelius (*atitinkantys tikruosius* arba tikroviški). Kitaip tariant, jie turėtų būti tikroviški, nors nebūtinai visada „tikri“.

Mokymo tikslams tekstai gali būti trumpinami ar kitaip pritaikomi (keičiami vardai, vietų pavadinimai, datos, sudėtingesni kalbos elementai), bet iš esmės jie turėtų nenutolti nuo originalo, t. y. turi būti išlaikomos stiliaus, registro, žanrinės ypatybės. Pavyzdžiui, tekstas labai ilgas, jame pasakojama apie kelias siūlomas aplankyti vietas ar susipynusios kelios siužetinės linijos, o pamokai reikia trumpesnio, tad galima palikti mažiau pasakojimų ar išskirti kurią vieną siužetinę liniją ir pan. neardant stilistinio teksto audinio. Datos, vietovių pavadinimai, vardai keistini tekstuose, kurie skirti išmokimui tikrinti (naudojami testams), nes kartais testas gali būti šališkas dėl to, kad nevienodos mokinių faktinės žinios. Tarkime, tekste pasakojama apie parodą, kurią vieni mokiniai matė, kiti – ne. Tikėtina, kad geriau

užduotį atliks tie, kurie parodą matė, nes įtrauks konkrečių savo patirtį. O pakeitus tikrinius vardus, datas, būtų galima išvengti tokio šališkumo. Kalbos sudėtingumo ir apimties požiūriu tekstai pritaikomi atsižvelgiant į mokinių komunikacines kalbines kompetencijas (lingvistinę, sociolingvistinę ir pragmatines: diskurso bei funkcinę).¹

Autentiška (t. y. tikroviška) turėtų būti ir pateikimo forma, taigi svarbu ir išdėstymas, ir šriftas, ir iliustracijos. Pavyzdžiui, publicistinis tekstas paprastai maketuojamas skiltimis (kaip žurnaluose ar laikraščiuose), nes toks pateikimas leidžia skaityti tinkamu būdu – akys juda ne tiek iš kairės į dešinę, kiek iš viršaus žemyn; skelbimuose šriftu ar kitaip išryškinama svarbiausia informacija ir pan. Akivaizdžiai išdėstymo svarbą galima pamatyti lyginant tą patį tekstą, perteiktą dvejopai – tinkamas maketavimas leidžia kur kas greičiau rasti ir suvokti svarbiausią informaciją ir skaityti tinkamu būdu. Iš šio pavyzdžio galima įsitikinti, kad antruoju atveju informacija „išgriebiama“ lengviau.

1.1.

Patyrę statybininkai atlieka visus vidaus ir išorės darbus

Plataus profilio statybininkai atlieka visus vidaus ir išorės darbus: klijuoja plyteles, deda grindis, tvarko elektrą ir santchniką. 25 metų darbo patirtis, darbas Panevėžyje ir visoje Lietuvoje. Tel. Panevėžyje 654 32 111

Patyrę statybininkai atlieka VISUS vidaus ir išorės darbus

Plataus profilio statybininkai atlieka visus vidaus ir išorės darbus:

- klijuoja plyteles,
- deda grindis,
- tvarko elektrą ir santchniką.

25 metų darbo patirtis, darbas Panevėžyje ir visoje Lietuvoje.

Tel. Panevėžyje 654 32 111

1.2.

Lietuva sensta – pagyvenusių žmonių daugiau nei vaikų

Praėjusių metų pradžioje pirmą kartą pagyvenusių žmonių Lietuvoje buvo daugiau nei vaikų iki 18 metų, informuoja statistikai.

Pagyvenusių (60 metų ir vyresnių) žmonių grupėje sparčiausiai daugėja 80 metų ir vyresnių gyventojų. Pagyvenusių moterų yra 1,8 karto daugiau negu vyrų.

Statistikos departamento duomenimis, Europos Sąjungos valstybėse narėse kas ketvirtas gyventojas yra sulaukęs 60 ir daugiau metų, Lietuvoje – kas penktas.

¹ Plačiau apie Komunikacines kalbines kompetencijas žr. BEKM, p. 146–164.

Prognozuojama, kad 2030 metų pradžioje beveik trečdalį (28,9 proc.) Lietuvos gyventojų sudarys pagyvenę žmonės (ES – 30,4 proc.), o 80 metų ir vyresnio amžiaus gyventojų skaičius padidės 1,5 karto. Tikėtina, kad 2030 m. pradžioje vienam pagyvenusiam asmeniui teks 2 darbingo amžiaus asmenys (šiuo metu – 3).

Padidėjo socialinių paslaugų namuose gavėjų skaičius. 2008 metais pagalbos ir socialinės globos namuose paslaugos buvo suteiktos 9,5 tūkst. pensinio amžiaus žmonių, tai 2,2 tūkst. daugiau nei 2007-aisiais.

2008 metų pabaigoje senelių globos namuose gyveno 4,4 tūkst. 60 metų ir vyresnių gyventojų. Maždaug trečdalis senelių namų gyventojų buvo vieniši – neturėjo vaikų ir artimųjų. Globos įstaigose suaugusiems asmenims su negalia gyveno 1,9 tūkst. 60 metų ir vyresnių gyventojų.

Pagal *Kauno diena*, 2009–09–30

Lietuva sensta – pagyvenusių žmonių daugiau nei vaikų

Praėjusių metų pradžioje pirmą kartą pagyvenusių žmonių Lietuvoje buvo daugiau nei vaikų iki 18 metų, informuoja statistikai.

Pagyvenusių (60 metų ir vyresnių) žmonių grupėje sparčiausiai daugėja 80 metų ir vyresnių gyventojų. Pagyvenusių moterų yra 1,8 karto daugiau negu vyrų.

Statistikos departamento duomenimis, Europos Sąjungos valstybėse narėse kas ketvirtas gyventojas yra sulaukęs 60 ir daugiau metų, Lietuvoje – kas penktas.

Prognozuojama, kad 2030 metų pradžioje beveik trečdalį (28,9 proc.) Lietuvos gyventojų sudarys pagyvenę žmonės (ES – 30,4 proc.), o 80 metų ir vyresnio amžiaus gyventojų skaičius padidės 1,5 karto. Tikėti-

na, kad 2030 m. pradžioje vienam pagyvenusiam asmeniui teks 2 darbingo amžiaus asmenys (šiuo metu – 3).

Padidėjo socialinių paslaugų namuose gavėjų skaičius. 2008 metais pagalbos ir socialinės globos namuose paslaugos buvo suteiktos 9,5 tūkst. pensinio amžiaus žmonių, tai 2,2 tūkst. daugiau nei 2007-aisiais.

2008 metų pabaigoje senelių globos namuose gyveno 4,4 tūkst. 60 metų ir vyresnių gyventojų. Maždaug trečdalis senelių namų gyventojų buvo vieniši – neturėjo vaikų ir artimųjų. Globos įstaigose suaugusiems asmenims su negalia gyveno 1,9 tūkst. 60 metų ir vyresnių gyventojų.

Pagal *Kauno diena*, 2009–09–30

Autentiškumas taip pat reiškia, kad tekstas turi būti tikroviškas adresatui – t. y. toks, kokį mokiniai skaitytų ar klausytų tam tikroje situacijoje; atitinkantis jų išsilavinimą, pasaulio pažinimą, dalyko išmanymą. Pavyzdžiui, filologas galbūt niekada neskaitytų mokslinio medicininio teksto ar neklausytų ekonomistų diskusijos koku nors specialiu klausimu, tad sunku jį būtų motyvuoti tokį tekstą skaityti per pamoką. Taigi parenkant tekstus svarbu atsižvelgti į mokinių bendrąsias kompetencijas: *deklaratyviąsias žinias* (pasaulio pažinimą, sociokultūrinės žinias, tarpkultūrinį sąmoningumą); *gebėjimus ir praktinę patirtį* (socialinius, gyvenimo, profesinius, laisvalaikio įgūdžius; tarpkultūrinius gebėjimus); *egzistencinę kompetenciją* (nuostatas, motyvaciją, vertybes, įsitikinimus, kognityvinius stilius, asmenybės veiksmus);

gebėjimą mokytis (kalbos ir komunikacijos suvokimą, bendrąjį fonetinį suvokimą ir įgūdžius, mokymosi būdus, euristinius gebėjimus).²

2. Tekstų paskirtis

Nelygu mokymo ar mokymosi tikslai, tekstai parenkami atsižvelgiant į dominuojančią teksto komunikacinę paskirtį: jame gali būti kas nors aprašoma ar pasakojama, kitaip tariant – atspindima tikrovė; gali būti skatinama veikti ar parodomas autoriaus santykis su ta tikrove; gali dominuoti pats kalbinės raiškos būdas. Kitaip sakant, svarbu įvertinti teksto funkcijas: reprezentacinę, tarpasmeninę ir struktūrinę (*kas, kodėl ir kaip* perteikiama).³ Teksto funkcijos lemia skaitymo / klausymo būdą, o nuo to savo ruožtu priklauso ir su tekstu susijusios užduotys. Pavyzdžiui, mokant rasti reikiamą informaciją, parenkami tekstai, kuriuose dominuoja reprezentacinė funkcija, mokant skirti faktus ir nuomones, požiūrius, parenkami tekstai, kuriuose dominuoja tarpasmeninė funkcija, o mokant analizuoti teksto sandarą, atskirų dalių sąsajas, svarbu parinkti tekstą, kur būtų įvairių teksto siejimo priemonių ir pan.

Natūralu, kad mokantis kalbos mokiniui svarbu šia kalba gauti tokios informacijos, kokios jis negautų kita mokama kalba. Taigi tekstai turėtų būti vienaip ar kitaip susiję su šalimi, kurios kalbos mokomasi, – jos visuomenė, istorija, kultūra ir pan. Jau vien todėl mokymosi tikslams netinka verstiniai tekstai. Beje, jie netinka dar ir dėl kalbos – retai vertimuose išvengiama originalo kalbos pėdsakų, kad ir menkiausių.

Kalbos mokymo tikslams naudojamus tekstus būtų galima suskirstyti į tris grupes:

- 1) reguliacinius;
- 2) informacinius;
- 3) grožinius.

Reguliaciniai tekstai yra tokie, kuriais vienaip ar kitaip veikiamas visuomenės narių kasdienis gyvenimas: viešieji skelbimai, informaciniai pranešimai, perspėjamieji ar informaciniai užrašai (*Tik personalui; Rūkyti draudžiama*), valgiaraščiai, afišos, blankai, nuorodos, etiketės ir t. t. Jie yra svarbūs lankantis ar nuolat gyvenant šalyje. Tokie tekstai rekomenduotini nuo pat pirmųjų kalbos mokymosi etapų, net jei juose yra ir nesuprantamų gramatikos formų – jos paaiškintinos leksikos lygmeniu, nesigilinant į formų darybą ir vartoseną. Pavyzdžiui, nebūtina aiškinti, kad *draudžiama* yra negimininė dalyvio forma, vartojama predikatiškai (tarinys), o paaiškinama tik junginio reikšmė.

Informaciniai tekstai yra tokie, kuriuose pateikiama informacija apie šalies gyvenimą: politiką, istoriją, meną ir pan., skirta tos šalies gyventojams (žinios, komentarai, straipsniai, diskusijos, vietovių aprašymai ir t. t.). Tokias tekstais ugdomos – ir plečiamos – ne tik kalbinės kompetencijos, bet ir bendrosios (pasaulio

² Plačiau apie bendrąsias kompetencijas žr. BEKM, p. 137–146.

³ Plačiau apie teksto funkcijas žr. *Marcinkevičienė R.*, p. 53–77.

pažinimas, sociokultūrinės žinios, tarpkultūrinis sąmoningumas ir t. t.). Tačiau atrenkant tokius tekstus konkrečiai auditorijai, labai svarbu numatyti, kas mokiniams gali būti nauja, kas – iš dalies žinoma, nes gali pasitaikyti, kad mokiniai nesupras teksto ne dėl kalbos, o dėl, pavyzdžiui, nesuprantamų sociokultūros dalykų.⁴

Grožiniams tekstams suprasti reikia gero kalbos mokėjimo, bet tai nereiškia, kad trumpų pasakojimų, aprašymų, eilėraščių negali skaityti ir pradedantieji ar pažengusieji. Anekdota, dainos, pasakojimai, tinkamai atrinkti, gali puikiai pajavairinti pamokas. Pavyzdžiui, mokant darbo leksikos, profesijų pavadinimų puikiai tinka Vytauto Kernagio daina „Santehnikas iš Ukmergės“ (galima perskaityti Juozo Erlicko eilėraštį, paskui klausytis dainos ir pažymėti, kas dainos autoriaus pakeista).

3. Tekstų sunkumas

Nustatant teksto sunkumą (taigi – tinkamumą tam tikrai grupei), patartina atsižvelgti į tam tikrus momentus⁵:

- Kiek sudėtinga teksto **kalba**: pavyzdžiui, lengviau suprasti sudėtinius sakinius nei vientisinius išplėtotus su dalyvinėmis, padalyvinėmis, pusdalyvinėmis aplinkybėmis; žemesnių kalbos mokėjimo lygių mokiniams skirtuose tekstuose neturėtų būti rečiau vartojamų sinonimų, perkeltinės ar retesne reikšme pavartotų žodžių – reikėtų atsižvelgti į tai, kad šių mokinių pasyvusis žodynas gana ribotas.

- Koks **stilius** ir **registas**: lengviau suprantami neutralaus registro informaciniai publicistiniai ar mokslo populiarinimo tekstai, sunkiau suprantami tekstai, kuriuose gausu šnekamosios kalbos elementų arba labai savitas autoriaus stilius.

- Kokia teksto **sandara**: lengviau suprantami aiškios sandaros tekstai, kai yra tam tikros struktūrinių elementų (įvado, pabaigos) nuorodos, aiškus skirstymas pastraipomis; lengviau suprantami nuoseklus siužeto pasakojimai, sunkiau – samprotavimai, apmąstymai ir pan.

- Koks **informacijos tankis**: lengvesni pertekliniai tekstai, kuriuose yra perfravavimų, pavyzdžių, kokių nors kalbinių nuorodų, padedančių atskirti informacijos elementus (pavyzdžiui, *pirma, antra, kitaip tariant, mano nuomone*).

- Kiek **aiškiai pateikiama informacija**: lengviau suprantama tiesmukai perteikta informacija, aiškios loginės jungtys.

- Kokios **apimties** tekstas: atsižvelgiama į mokymo tikslą (kokio skaitymo gebėjimus ugdome); darbui per pamokas geriau tinka tokios apimties tekstai, kad būtų suspėta ir perskaityti, ir patikrinti, ir atlikti potekstines užduotis; jei įmanoma, naudingiau rinktis kelis trumpesnius nei vieną ilgą; ypač svarbu rasti tikslinei grupei optimalią klausomų tekstų apimtį, nes reikia derintis prie kalbėjimo tempo, sunku išlaikyti klausytojų dėmesį.

⁴ Plg. *Sheilsas J.*, p. 18–19. Ten reguliaciniai ir informaciniai tekstai vadinami aiškinamaisiais ir priešinami grožiniams.

⁵ Plg. *Sheilsas J.*, p. 19–20.

- Kiek **laiko** skiriama skaitymui / klausymui: atsižvelgiama į ugdomus gebėjimus: apžvalginiam skaitymui skiriama laiko minimaliai, visuminiam – daugiau, bet tiek, kad mokinys būtų pratinamas skaityti tam tikru skaitymo būdo lemiamu tempu; klausymo laiką lemia teksto apimtis.
- Kiek pažįstamas **žanras**: atsižvelgiama į mokinių skaitymo / klausymo patirtį gimtąja ar kitomis kalbomis; galima supažindinti su lietuviškų tekstų specifika (pavyzdžiui, laiško forma).
- Kiek pažįstama **tema**: atsižvelgiama į mokinių patirtį; pradedantiesiems reikėtų vengti naujų turinio dalykų.
- Kiek pažįstami **sociokultūriniai** ir **sociolingvistiniai** elementai: su jais reikėtų supažindinti per prieštekstines užduotis.
- Koks mokinių **nusiteikimas**: gali priklausyti ne tik nuo motyvacijos, bet ir nuo tokių veiksnių kaip pamokos laikas, metų laikas ir pan. Teigiamą nusiteikimą galima skatinti, pavyzdžiui, tariantis su jais dėl temos, žanro ar konkretaus teksto pasirinkimo, pateikiant motyvuojančias prieštekstines užduotis, kuo glaudžiau skaitymą / klausymą siejant su jų patirtimi ar planais.

Parenkant klausomus tekstus, ypač svarbu, kiek galima **numatyti**, kas bus kalbama toliau. Taip pat svarbu, **kiek pašnekovų**: lengviau suprasti dialogus, kai kalba du žmonės – jei pašnekovų daugiau, gali būti sunku atskirti balsus. Klausomų tekstų sunkumas priklauso ir nuo kalbėtojo **tarties** – kuo žemesnis mokinių kalbos mokėjimo lygis, tuo aiškesnė turėtų būti kalbėtojo tartis, lėtesnis (bet natūralus) **tempas**; jei klausomasi pokalbio, svarbu ir pašnekovų **bendravimo stilius**: sunkiau suprantamas familiarus pašnekesys, kai nevengiama žargono, trumpinama, nutylima tai, kas abiem žinoma (trūksta konteksto). Sunkiau suprasti garso įrašus, lengviau – kai yra vaizdinė paspara. Žinoma, visada svarbu **įrašo kokybė**.

Apskritai parenkant tekstus būtina apgalvoti:

- **kiek jie tinkami** mokyti numatytų dalykų (tam tikrų skaitymo / klausymo būdų, strategijų);
- **kiek jie įdomūs** konkrečioms mokiniams: ką nauja jie sužinos apie Lietuvą ar apie tarpkultūrinius skirtumus, kiek tos žinios jiems gali praversti, ar jie nenuobodžiaus skaitydami / klausydami.

Taigi tiek ugdyti skirtingus recepcinius gebėjimus, tiek tikrinti, kas išmokta, galima daug veiksmingiau, jei užtektinai dėmesio skiriama tekstų atrankai.

Apie užduočių pobūdį, seką ir pan. – kitame straipsnyje.

Rekomenduojama literatūra

1. BEKM – Bendrieji Europos kalbų mokymosi, mokymo ir vertinimo metmenys. Vilnius: Firidas, 2008.
2. *Marcinkevičienė R.* Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
3. *Scheilsas J.* Komunikacija kalbos pamokoje. Vilnius: Leidybos centras, 1995.
4. *Harmer J.* The Practice of English Language Teaching. Longman, 2001.
5. *Ur P.* A Course in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.